

Altyn Ordanyň paýtagty: Saraý Berke

Category: Kitapcy, Taryhy ýerler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Altyn Ordanyň paýtagty: Saraý Berke ALTYN ORDANYŇ PAÝTAGTY

► **SARAÝ BERKE**

Altyn Orda hanlygy (tatarça: Алтын Урда-Altyn Urda, mongolça: Алтан Орд-Altan Ord) mongol hanlary tarapynyndan esaslandyrylanam bolsa, mongol goşunynda ýesir alynan we meýletin gatnaşýan türki taýpalaryň, şol sanda turkmenleriň hem aktiw gatnaşmagynda gurlan türki-mongol döwletidir. Çingiz han ölmäňkä basyp alan ýurtlaryny ogullaryn arasynda paýlaşdyrypdyr. Syrderýa bilen Balhaş kölüniň günbataryndaky ýerler uly ogly Juçy hanyň paýyna düşüpdir. Juçy hanyň körpe ogly Baty han günbatara günbatara tarap eden ýörişleri bilen kakasyna berlen ýerleri ep-esli giñeldipdir. Juçy hanyň ýerleri soňra Baty han bilen onuň özünden uly dogany Orda hanyň arasynda paýlaşylypdyr. Balhaş köli bilen Aral deñiziniň arasy, Syrderýanyň günortasyndaky ýerleri Orda han alýar. Türkmenleriň ata-baba ýurdy Maňgylak, Türkmenistanyň häzirki Balkan welaýatynyň demirgazyk-günbatar sebitleri, Horezm bilen birlikde Daşoguz welaýatynyň çäkleri we täze basylyp alynan ýurtlar Baty hanyň golastynda galýar. Orda hanyň dolandyryan gündogar bölege Ak Orda, Baty hanyň dolandyryan günbatar bölege Gök Orda adt berilýär. Gök Ordanyň ady soňabaka Altyn Orda öwrülyär.

1242-nji ýylda Altyn Orda döwletini esaslandyran Baty han Idil (Wolga) derýasynyň aşakky deltasynda ýerleşýän Saraý şäherini paýtagt edinýär. Baty han şundan soňam ýurt basyp almagyny dowam etdirýär. 1256-njy ýylda Baty han aradan çykanda Altyn Ordanyň çäkleri Gypjak sähralyklaryny (Deşti-Gypjak), Idiliň aşakky we orta deltalaryny, Syrderýa bilen Idil derýasynyň arasyndaky Aral deñiziniň ýakalaryny, Kawkaz ýurtlarynda

Azerbaýjana çenli aralygy öz içine alýardy. Lýahystan (Polşa) we Litwa Altyn Orda döwletine ýylllyk paç töleýärdi.

Baty hanyň ýerine Berke han geçýär. Berke han yslam dinini kabul edenden soñ mongollaryň yslama ganym duşmançylyk eden şahasy bolan Ilhanylara (Hulaguidler) garşıy göreşipdir. Berke han Bolgariýa Wizantiýa goşunyny derbi-dagyn edýär we wizantiýalylaryň elinde ýesirlikde saklanýan iñ soñky seljukly-türkmen soltanyny bendilikden halas edip, Kryma götürüp getirýär. Seljukly melikesine öýlenen Berke han soñra türkmen aýalyndan bolan ogluna Krymyň iñ möhüm şäherlerini berýär. Şol döwür Ilhanly zulmuna uçrap bütinleydargan Anadoly Seljukly döwletiniň ýerinde dörän birnäçe türkmen beglikleri döreýär. Gynansak-da, bu beglikler öz aralarynda gyr-tutuşdy. Türkmen begleriniň arasynda agzalalyk öz gezeginde Anadolyny parahat oturan ilat üçin ýaşamaga ýaramsyzlaşdyrýardy. Ýogsam bolmasa Mamlýuk türkmen döwletiniň şol wagtky hökümdary Soltan Beýbars Berke han bilen güýc birikdirensoñ, türkmenleriň agzyny birikdirmek üçin Anadola çenli gelipdi.

Netijede türkmenleriň agramly bölegi Kryma göçdi. Krym tatarlarynyň etniki düzümini esasan türkmenleriň düzýändigi belli alymymyz Soltansa Atanyýazowyň işlerinde hem ýerlikli bellenilýär.

Berke han 1260-njy ýylda orta asyrlaryň iñ uly şäherleriniň biri hasaplanýan Saraý Berke şäheriniň düýbüni tutýar.

Berke han aradan çykansoñ Mengü Timur han, Özbek han, Janybek han dagylar Altyn Orda döwletiniň güýç-kuwwatyny gorap saklamagy başarıyarlar. Janybek hanyň ölümünden soñ tagt ugrundaky dawalar başlanýar. 1380-nji ýylda Togtamış han Emir Teýmirleňiň goldawy bilen tagta çykyp bu dawalaryň soñuna nokat goýupdyr. Emma soñra Togtamış bilen Teýmirleňiň arasyna tow düşýär. Teýmirleň muña jogap edip Altyn Ordanyň üstüne ýöriş edýär. Netijede tagt dawalary täzeden möwç urýar. Bu bolsa öz gezeginde Altyn Ordany güýç-kuwwatdan gaçyrypdyr. Özara agzalalyk zerarly bölekleré bölünen Altyn Ordanyň çäklerinde Kazan hanlygy, Krym hanlygy, Astrahan hanlygy, Nogaý hanlygy, Sibir hanlygy döräpdır. Elbetde bu gelejekde

Russiýa imperiýasynyň döremegine oňaýly şertler döredipdi. Hatda rus taryhçylary häli-häzirlerem Teýmirleňiň Altyn Orda ölüm howply zarba urup, ruslaryň azatlyga çykyş prosesini azyndan 2-3 asyr çaltlandyrandygy üçin Teýmirleňe gaýybana minnetdarlyk duýgusyny bildiryärler.

Gelejekde Russiýa agzala ownuk musliman hanlyklary ýekme-ýek basyp alypdy we nazaryny Kawkazdaky, Orta Aziýadaky hanlyklara dikipdi. Taryhdan ders almadyk Hywa, Buhara, Kokant hanlyklarynyň başyna hem ýokarda ady agzalan hanlyklaryň günü düşüpdı.

Şol döwür Moskwa knýazlygy Altyn Ordanyň çäklerinde dörän Krym hanlygyna garaşlydy. Wagtyň geçmegin bilen Moskwa knýazlygy garaşsyzlygyny gazandy we hut şol knýazlygyň binýadynda-da Russiýa imperiýasy döredi.

Moskwa knýazlygynyň daşynda galan ýerleri Krym hanlygy eýeleýär we 1502-nji ýylda Altyn Orda döwleti taryh sahnasyndan bütinley çekiliýär.

Altyn Orda döwletinde edara ediş işler begzalardan düzülen gurultaýda ara alnyp maslahatlaşylypdyr we belli bir karara gelnipdir. Ýerler we öri meýdanlary mongol begzadalarynyň elinde bolupdyr. Garamaýak halk öndürenönüminiň belli bir bölegini özüne degişli begine bermäge borçly bolupdyr. Çarwa jemgyýetden gelen Altyn Orda hanlary çarwa ilaty oturymly ýasaýşa uýgunlaşdyrmaga çalşypdyrlar. Olar Idiliň aşakky akymlarynda ýigrimiden gowrak şäher gurupdyrlar. Şol şäherleriň iň ulusy Saraý Berkäniň ilaty 100 müñden gowrak bolandyr diýip çakanylýar.

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy. Taryhy ýerler